

ŠTO, NA ŠTO, ZAŠTO?

Upućivanja u dvojezičnim rječnicima

U ovome radu namjera mi je prikazati sustav upućivanja kao dio rječničke strukture te pojasniti ulogu uputnica u hrvatskim općim dvojezičnim rječnicima, poglavito u praktičnim prijevodnim rječnicima srednjega opsega.

Za razliku od jednojezičnih rječnika, u kojima uputnice imaju obavijesnu i normativnu funkciju, u praktičnim prijevodnim rječnicima primarna bi im funkcija, s obzirom na korisničke potrebe, trebala biti ekonomičnost, odnosno ušteda na prostoru. Osim toga, dok se u jednojezičnicima upućuje unutar jednoga sustava na elemente toga istog sustava, u dvojezičnim se rječnicima pri upućivanju mora uzeti u obzir i drugi kod, sustav ciljnog jezika, u kojem status, odnos i distribucija leksičkih jedinica najčešće ne odgovaraju situaciji u polaznom jeziku. Upućivanja stoga, posebice u rječnicima produktivnoga tipa, sa sobom donose i veću mogućnost nepotpune ekvivalencije, a nerijetko ih je i teško uskladiti s gramatičkim sustavom jezika koji se opisuje bez dodatnog opterećivanja rječničke mikrostrukture.

Usporedbom sustava upućivanja u različitim rječnicima pokušat ću objasniti razloge, svrhu i opravdanost pojedinih vrsta uputnica u dvojezičnim prijevodnim rječnicima.

Ključne riječi: uputnice, mediostruktura, dvojezični rječnik, korisničke potrebe, leksička norma

1. Uvod

Uputnicama i sustavu upućivanja, jednomu od osnovnih leksikografskih postupaka, posvećeno je začuđujuće malo pozornosti i u domaćoj i u stranoj stručnoj literaturi. S obzirom na svoju sveprisutnost i nezaobilaznost, uputnice se, čini se, shvaćaju kao nešto samo po sebi razumljivo, više kao tehničko pomagalo nego kao dio rječničke strukture. Do pred kraj prošloga stoljeća, osim poneke uzgredne napomene u leksikografskim priručnicima i pokojeg članka u kakvu zborniku, vrlo su rijetke ozbiljnije studije ili rasprave na tu temu (npr. Abratskij 1982; Blumenthal, Lemnitzer i Storrer 1988; Ray-Debove 1989).

U posljednje se vrijeme primjećuje veće zanimanje leksikografske struke za korisničke potrebe te je u sklopu takvih istraživanja ili njihovim povodom objavljeno više radova o upućivanjima i sustavu uputnica. Među njima se posebno ističu metaleksikografski radovi o rječničkim strukturama Herberta Ernsta Wieganda (v. Welker 2009). Od devedesetih se godina sve više profilira specijalizirana leksikografija jezika struke orijentirana na potrebe korisnika (*language for specific purposes (LSP) lexicography*), u kojoj prednjače skandinavski, a posebice danski leksikografi iz *Aarhus School of Business*.

U opisima leksikografskih struktura iz takve perspektive pojavljuje se pojam „mediostruktura“, koji se najčešće rabi za označivanje sveukupnosti veza između pojedinačnih uputnica u rječniku (usp. Nielsen 2003: 271).

Sve češći radovi o elektroničkim rječnicima redovito se koriste nazivima za različite vrste tekstualnih struktura, kao što su *data distribution structure*, *access structure*, *search zone structure* itd. (usp. Bergenholtz i Tarp 1995), koji se u nekoj mjeri mogu primijeniti i na tiskana rječnička izdanja. No budući da svrha ovom radu nije metajezični opis rječničkih struktura, neću se služiti tako razrađenom terminologijom; spominjem ju samo da bih pokazao u kojem se smjeru kreće teorijska analiza te teme u posljednjih nekoliko desetljeća.

2. Mediostruktura

U leksikografiji se rabi pojam „makrostruktura“ za opis strukture rječnika, odnosno izbor i organizaciju natuknica u rječniku, te „mikrostruktura“ za opis strukture natuknice, tj. izbor i organizaciju podataka u rječničkome članku. Poveznice tih rječničkih struktura tvore posebnu međustrukturu, odnosno sustav upućivanja između dviju rječničkih razina (mikro i makro), u konkretnom i u apstraktnom smislu.

Za tu međustrukturu rabe se nazivi *cross-reference structure*, odnosno *mediostructure*,¹ koji se „odnose na izbor i organizaciju uputnica u različitim dijelovima rječnika i na različitim razinama leksikografskoga opisa“ (Wiegand 1996 prema Tarp 1999). Iz niže navedenih definicija (Tarp 1999) uputnice bi se mogle opisati kao eksplicitni i implicitni

¹ Nielsen (1994) razlikuje semantičku mediostrukturu (Agricola 1983) i leksikografsku mediostrukturu (Wiegand 1989); neki se autori koriste nazivom „mediostruktura“ kao zajedničkim nazivnikom za podvrste rječničkih struktura (*cross-reference structure*, *distribution structure*, *access structure* itd.), a drugi, pogotovo u opisima elektroničkih rječnika, mediostrukturu vide samo kao jednu od mnogih struktura između mikro- i makrorazine.

indikatori koji korisnika upućuju na dodatne obavijesti i upozoravaju na odnose među rječničkim obavijesnim elementima:

The network of cross-references which allows compilers and users of a reference work to locate material spread over different component parts. (Hartmann/James 1998: 32)

[...] relations existing between the different elements of the dictionary and between these elements and other elements outside the dictionary. (Schaefer 1995)

The dictionary-internal mediostructure interconnects the knowledge elements represented in different sectors of the dictionary on several levels of lexicographic description – depending on the dictionary type in a more or less systematic way – to form a network. (Wiegand 1996)

[...] explicit and implicate indicators guiding the user through to the dictionary to get additional or more detailed information. (Bergenholtz et al 1997)

Ta mediostruktura, osim što konkretno upućuje na raspodjelu relevantnih obavijesti na različita mjesta u rječniku, određuje i apstraktne odnose među pojedinim vrstama razmještenih obavijesti. Osim toga, uputnicama leksikograf vodi korisnika kroz rječnik do željenih podataka ili do dodatnih podataka potrebnih za bolji uvid u rješenje korisnikova problema. Tako mu pomaže pri odabiru prijevodnih mogućnosti te upozorava na različite razine semantičke povezanosti.

Sastav mediostrukture ovisi o namjeni (funkciji) rječnika, vrsti rječnika, ciljnoj skupini korisnika i mediju – tiskanome ili digitalnome. Prednost je digitalnog medija to što je s pomoću hiperlinkova korisniku moguće pružiti više obavijesti, bez dodatnog opterećivanja mikrostrukture; korisnik se ujedno oslobađa zadaće listanja te zamki dvostrukih i cirkularnih upućivanja (češćih u tiskanim izdanjima nego u digitalnima), koja oslabljuju, odnosno ne ostvaruju povezanost rječničkih elemenata na apstraktnoj razini. No odnosi koji se uputnicama izražavaju ostaju isti, bez obzira na medij. Uostalom, De Schryver (2003, prema Verlinde et al. 2010: 6) tvrdi da „without actually doing something about the contents [...] (through the addition of more and new types of information), and without truly implementing fully integrated hypermedia access structure, EDs² aren't really very different from their paper counterparts.“

² *electronic dictionaries* (nap. a.)

2.1 Znak uputnice

U praksi se klasična uputnica u tiskanim izdanjima sastoji od najmanje četiri dijela, naime od polazišta, znaka, cilja i poruke uputnice. Blumenthalova raščlamba (Blumenthal et al. 1988 prema Tarp 1999) može se prikazati na sljedeći način:

- Verweisursprung* – polazište uputnice (ono s čega se upućuje)
- Verweisangabe:* – znak uputnice:
 - Verweissymbol* – oznaka upućivanja
 - Verweiszzielpräsentant* – tekst uputnice
- Verweiszziel* – cilj uputnice (ono na što se upućuje)
- Verweisrelation* – odnos između polazišta i cilja uputnice (na konkretnoj razini sastoji se od konkretne manifestacije *Verweisangabe*, a na apstraktnoj razini određuje svrhu i vrstu odnosa³)

Bernardina Petrović (2002: 127) navodi da se „rječnički članak koji sadrži uputnicu sastoji od stalnih i fakultativnih elemenata“. Stalni elementi (natuknica s koje se upućuje, uputnica, natuknički leksem na koji se upućuje) korespondiraju s prve tri Blumenthalove sastavnice. Fakultativni elementi (morfološka oznaka, etimološka naznaka, odrednica i sažet semantički opis natuknice) korespondiraju s četvrtom sastavnicom na razini apstraktne mediostrukture jer označuju vrstu odnosa između polazišta i cilja uputnice.

Za eksplicitno upućivanje rabe se razne oznake, uglavnom je to riječ *vidi*, odnosno kratica *v.* ili neki oblik strelice. Pri implicitnom upućivanju ne rabi se oznaka upućivanja, nego je tekst uputnice grafički obilježen ili označen nekim simbolom.⁴ Bujas (1983: XII) primjećuje da je „ozbiljan nedostatak *svih* rječnika (jednojezičnih i dvojezičnih) [...] neobrazloženo međuupućivanje. Kraticom *v.* [...] ili strelicom, korisnik se naime upućuje na neku drugu natuknicu ili mjesto u rječniku, a da mu se nikad ne objasni razlog upućivanja (češća riječ/izraz?, ispravnija?, neutralnija?, slična?, centralni pojam?, ušteda na prostoru?)“.

Ovisno o koncepciji rječnika, moguće je ponuditi cijeli sustav uputnica s oznakama za različite vrste odnosa pa tako taj sustav postaje konkretna manifestacija apstraktne

³ Upućivanje na češći izraz, kanonski oblik, sinonimni ili normativno prihvatljiviji oblik itd.

⁴ Pod pojmom implicitna uputnica razumijem odrednice bez konkretnog znaka upućivanja čiji tekst stoji kao posebna natuknica drugdje u rječniku. Tarp (1999 : 129-130) *implicite cross-reference* definira mnogo šire te kao primjer navodi i gramatičke odrednice i druge kratice kad se rabe u tekstu radi uštede prostora.

mediostrukture. Tada se uglavnom rabe različiti oblici strelica ili različita tipografija (font, debljina, razmak, veličina ...).

Bernardina Petrović (Petrović 2002: 133) predlaže grafički sustav uputnica s različitim oblicima strelica:

Tablica 1. Prijedlog za sustav uputnica u Petrović (2002)

Kriterij	Oznaka	Tumačenje oznake	Primjeri
NORMATIVNI	⇒	upućivanje na češći, običniji ili stilski neutralan leksem	mudrijati nesvr. ⇒ mudrovati dohramati svr. ⇒ došepati
	v.	upućivanje leksika ograničene uporabe na općeporabni leksik (uz obvezno navođenje odrednica)	papak m žarg. v. cipela panjkati nesvr. reg. v. ogovarati, klevetati
	▶	upućivanje posuđenice na domaću riječ ili izraz (uz etimološku naznaku)	šnita ž njem. ▶ 1. kriška, 2. narezak feral m tal. ▶ svjetiljka
SEMANTIČKI	= usp.	upućivanje na sinonime: istoznačnice bliskoznačnice	halapljiv = proždrljiv, usp. pohlepan
	≫	upućivanje na uži ili precizniji leksem ili na jednoznačnicu	cik m ≫ cika neizostavno pril. ≫ obvezno, svakako
	↘	upućivanje na leksički, pojmovno ili tvorbeno središnju natuknicu	čiglenica ž ↘ peć
GRAMATIČKI	└	upućivanje na kanonski oblik	plići └ plitak bismo └ biti
	↔	upućivanje na vidski parnjak, uz oznaku vida kod oba parnjaka	dogadati se nesvr. ↔ dogoditi se svr.
PRAVOPIISNI	>	upućivanje na pravopisno ispravniji oblik	bijelački > bjelački

Za tako razrađen sustav upućivanja rabe se i brojčane oznake, čije se funkcije objašnjavaju u posebnom rječničkom prilogu. Tako Bujas najprije u svojem enciklopedijskome (Bujas 1983), a zatim i u velikome hrvatsko-engleskom rječniku (Bujas 1999) rabi 17 brojeva, od kojih svaki upozorava na specifični odnos polazišta i cilja upućivanja. S druge strane, Deanovićev i Jernejev hrvatsko-talijanski rječnik (Deanović i Jernej 1989), koji je sličnoga opsega, ima samo dvije uputnice: *vidi* i *vidi tamo* (v. i v. *qu.*), no on se često služi implicitnim uputnicama.

Pogledajmo kako su tri različite funkcije upućivanja riješene u tri dvojezična rječnika:

Tablica 2. Različite funkcije upućivanja u tri rječnika

	Mazalin-Bøge 2003	Bujas 1999	Lučić (u tisku)
Vidski parnjak	stavljati <i>v imp</i> → staviti	stavljati <i>vt impf</i> → ⁶ staviti	stavljati <i>vt, i</i> → staviti
Normativno prihvatljiviji oblik	flaša <i>f REG</i> flaske; → boca	flaša <i>f Ger</i> → ⁹ boca	flaša <i>f, coll</i> fles ^{de} (→ boca)
Kanonski oblik	je¹ <i>pron f ak enkl</i> henne; den/det; Gdje ti je žlica? – Evo ~ Hvor er din skje? – Her er den; Kuća mu je stara pa ~ želi popraviti Huset hans er gammelt så han ønsker å reparere det; → ona ¹	je² <i>pron</i> her (→ ¹¹ ona)	je² <i>pron (gen, acc > ona¹)</i> haar ♦ bojim ~ se ik ben bang voor haar; nema ~ zij is er niet

U hrvatsko-norveškom rječniku istim se znakom (oznakom strelice i neutralnom tipografijom teksta natuknice na koju se upućuje) obilježava upućivanje na vidski parnjak, upućivanje s razgovornoga funkcionalnog stila na normativno prihvatljiviju inačicu u standardnom jeziku te upućivanje s izvedenoga na kanonski oblik.

Bujas brojčano označuje različite vrste upućivanja: 6 – upućivanje na aspektni par, 9 – upućivanje na domaću riječ/izraz i 11 – upućivanje na osnovni oblik.

U hrvatsko-nizozemskom rječniku u prvom se slučaju upućuje na svršeni glagolski vid strelicom i istim tipom slova kojim je otisnuta natuknica, u drugom je slučaju znak uputnice u zagradi i tekst nije otisnut masnim slovima, a u trećem se slučaju uputnica nalazi u sklopu gramatičke odrednice: oznaka upućivanja ovdje ima dvojaku funkciju i služi kako za pojašnjenje oblika navedenoga u natuknici određivanjem njegova odnosa s kanonskim oblikom (*gen, acc*), tako i za upućivanje na osnovni oblik.

2.1.1. Izgled i položaj

Tipom i veličinom slova može se vizualizirati važnost nekog podatka te se na taj način može utjecati na korisnikovo tumačenje obavijesti. To je pogotovo važno ako se rabe različiti tipovi (implicitnih) uputnica. Naravno, odabir izgleda uputnice djelomice ovisi i o estetskim kriterijima izdavača:

Leksikografski zavod: (Ladan 1987-2011)	poletište <i>sn aer</i> → uzletište
Školska knjiga: (Deanović i Jernej 1989)	narcis <i>m bot.</i> v. s u n o v r a t
(Talan 2004)	mašina <i>s f</i> vidi stroj
Kramers: (Kramers 1987)	cachemir , zie <i>kasjmier</i>
Boekwerk en Partners: (Lulofs 2005)	flaer <i>mv</i> , → flå

Položajem uputnice može se implicitno odrediti prioritet obavijesti. Ocijenimo li važnijim korisniku ponuditi prijevod riječi koju traži, osnovni prijevodni ekvivalent trebao bi doći na prvo mjesto. Ako pak želimo naznačiti važnost opisa natuknice na koju se upućuje, njezinu razlikovnu ili pak normativnu ulogu, na prvo mjesto možemo staviti uputnicu:

- (1) (Bujas 1999) **kontaminacija** *f* contamination (→⁹ **zagađenje, zagađenost**)
- okidati** *vt impf* →⁶ **okinuti**; *impf* keep triggering, pull the trigger repeatedly | ~ “**na suho**” (*škljocati okidačem*) **dry-snap**

U polisemnoj natuknici uputnica može imati i ulogu razlikovne odrednice i u tom bi slučaju, barem ako stoji u rječniku produktivne namjene za govornike polaznog jezika, trebala stajati ispred prijevoda kako bi korisnik odmah znao koje se značenje objašnjava.

- (2) (Lučić, u tisku) **usvajanje** *n* **1.** → **usvojiti 1**; *aanvaarding* ^{de}; *verwerving* ^{de} ♦ ~ **novog ustava** *de* *aanvaarding van de nieuwe grondwet*; ~ **znanja** *verwerving van kennis* **2.** (→ *posvajanje*) *adoptie* ^{de}

U primjeru (2) u prvom se značenju upućuje na osnovni oblik, uz koji stoje nizozemski ekvivalenti. Ti infinitivni oblici uz dodatak određenog člana vrijede kao jednorječni prijevodni ekvivalenti za glagolsku imenicu. U drugom značenju upućuje se na normativno prihvatljiviji i opširnije opisani izraz.

3. Kriteriji

Leksikografova je dužnost osmisliti čvrstu mediostrukturu kojom će sustavno i jasno prikazati odnose među relevantnim obavijestima na različitim mjestima u rječniku. Radi toga treba odrediti kriterije za upućivanje: u kojim slučajevima treba upućivati, koje natuknice treba navoditi, koje od njih i kako obrađivati, kada navoditi barem osnovni prijevodni ekvivalent, kada uputnicu potkrijepiti stilskom ili terminološkom odrednicom itd.

Petrović (2002) kao najčešće kriterije za upućivanje navodi četiri tipa: normativni (standardološki), gramatički, semantički i pravopisni (v. tablicu 1.). Naravno, moguće su i drukčije podjele, a kriterij učestalosti (koji Petrović navodi pod normativnim kriterijima) trebalo bi, s obzirom na korisničke potrebe i uštedu na prostoru, izdvojiti kao poseban, ako ne i osnovni kriterij.

Pri izradi dvojezičnih općih rječnika u načelu se podrobno obrađuju natuknice za koje se pretpostavlja da će ih korisnik tražiti pri rješavanju jezičnog problema, a s onih za koje se pretpostavlja manja učestalost upućuje se, eventualno uz navođenje prijevoda osnovnoga ili specifičnog značenja, na podrobno obrađene. Ali kako odrediti učestalost natuknice i je li učestalost ujedno i jamstvo korisničkih potreba?

Provjera podataka iz postojećih rječnika neće uvijek biti od koristi: uputnice se uglavnom prepisuju i često su opterećene nerelevantnim obavijestima, poglavito normativnoga i terminološkog karaktera. Limitiranim pretragama internetskih stranica i uspoređivanjem jezičnih i novinskih korpusa moguće je u velikoj mjeri odrediti učestalost pojavnica u publicističkom, administrativnom i razgovornom funkcionalnom stilu. Pod limitiranom pretragom razumijem ograničavanje pretrage s obzirom na jezik, zemlju, mrežno područje (domenu), izvore, kolokacije, frazeologiju itd.

Naravno, u mnogim slučajevima neće biti moguće na taj način odrediti učestalost, npr. ako je izraz koji tražimo u naslovu neke trenutačno popularne pjesme ili nekog filma ili je pak dio naziva nekog proizvoda, neke tvrtke ili nekog slogana.

Prema jezičnim kriterijima trebalo bi svakako navoditi supletivne oblike i oblike s promijenjenom osnovom i upućivati ih na osnovne oblike, u svakom slučaju u dvojezičnim rječnicima namijenjenima govornicima stranog jezika; u slučaju izvedenica često je korisno uputiti na središnju natuknicu ne samo radi uštede na prostoru nego i zbog značenjske povezanosti.

Pri određivanju normativnih, odnosno standardoloških kriterija treba uzeti u obzir jezik kao sustav, jezik kao standard (s normom i uzusom) te različite funkcionalne stilove. Upućivanja s obilježenih na neobilježene lekseme u dvojezičnom rječniku najčešće nemaju smisla budući da se obilježeni leksemi polaznoga jezika nastoje prevesti (ili opisati) ekvivalentima istoga registra ili stila u ciljnome jeziku. Osim toga, načela

normativnih upućivanja nerijetko će se kositi s načelima upućivanja prema kriteriju učestalosti.

Odabir kriterija ponajviše ovisi o tipu rječnika. U strukovnom rječniku neće funkcionirati mediostruktura višejezičnoga enciklopedijskog rječnika, u frazeološkom rječniku vrijedit će drukčiji kriteriji nego u dijalektološkome. Dok je samo po sebi razumljivo da će pri izradi jednojezičnoga normativnog rječnika osnovni kriterij biti normativni, za dvojezični je opći prijevodni rječnik nužno uspostaviti kriterije s obzirom na specifičnu namjenu rječnika. Danas se uglavnom teži izradi rječnika koji će biti i receptivni i produktivni za govornike obaju jezika, no u tiskanim izdanjima nemoguće je postići potpuno ravnopravnu obradu bez dodatnog opterećenja mikrostrukture. Zato bi se ciljevi, odnosno funkcije rječnika, trebali odrediti kao primarni, sekundarni i eventualno tercijarni, npr. rječnik je u prvom redu receptivan za govornike ciljnog jezika rječnika, u drugom redu zadovoljava produktivne potrebe govornika polaznoga jezika, a u trećem produktivne potrebe govornika ciljnoga jezika (Ptaszynski 2010: 424).

Prema hijerarhiji potreba ciljne skupine korisnika trebalo bi, dakle, odrediti kriterije i osmisliti mediostrukturu.

4. Korisničke potrebe

U tiskanim rječnicima uputnica u većini slučajeva znači listanje, a prosječni korisnik ne voli listati – dok nađe ono što traži, već zaboravi zašto je to uopće i tražio ili ga dodatne obavijesti odvedu u neželjenom smjeru pa ne može dokučiti na što se uputnica odnosi. Pogotovo kad je riječ o općem dvojezičnom rječniku, uputnice prosječnom korisniku uglavnom smetaju, osim ako eksplicitno ne upućuju na dodatnu obavijest (uputnice tipa *usporedi, vidi također* i slično). Korisnik želi prijevod, a ne strelicu. S druge strane, bio korisnik toga svjestan ili ne, uputnice pružaju uvid u jezičnu strukturu na različitim razinama i upozoravaju na povezanost pojedinih jezičnih elemenata, što svakako pridonosi lakšem usvajanju ne samo leksikografskog sustava rječnika, nego i cjelokupnoga jezičnog sustava. Ta njihova uloga pogotovo je važna u rječnicima za

učenje jezika (*learner's dictionaries*) i raznim tipovima terminoloških, odnosno specijaliziranih rječnika (*LSP dictionaries*).⁵

Korisničke potrebe teško je odrediti empirijskim metodama i leksikograf ih uglavnom određuje intuitivno (Ptaszynski 2010). Ali kako naslutiti što korisnik očekuje od rječnika kad ni prosječni korisnik ne zna što od rječnika može očekivati?

Provedena su i provode se različita istraživanja korisničkih pretraga, ali dosad još nisu postignuti značajni rezultati. Ni pretraživanja specifičnih korpusa nisu se pokazala pouzdanima jer, kako kaže američki leksikograf Sidney Landau (1984: 220): „Just as I do not believe that children habitually use the vocabularies in children's textbooks, I am skeptical that any particular class of people habitually use the vocabularies of the publications they habitually read.“

Pri istraživanjima se često pokušava odrediti korisnički profil kako bi se uspostavili neki stalni parametri budući da korisnički profil uvjetuje potrebu za određenim tipom obavijesti. Tako se ciljna skupina definira prema poznavanju jezika, poznavanju kulture i izvora, iskustvu u upotrebi rječnika itd. (usp. Bergenholtz i Tarp 1995). Pokazalo se, međutim, da se takva istraživanja uglavnom temelje na anketama, a na taj način nije moguće odgovoriti na pitanje koje karakteristike zaista tvore korisnički profil i jesu li one zastupljene u svih korisnika⁶. Osim toga, velik dio istraživanja korisničkih potreba odnosi se u prvom redu na leksikografiju strukovnog jezika (*LSP lexicography*).

U svakom slučaju, trebalo bi pokušati predvidjeti što prosječni korisnik nekog rječnika od uputnice očekuje, odnosno u kojoj mu mjeri uputnica može pomoći pri traženju željene obavijesti. S tim u vezi treba uzeti u obzir trud koji je potreban da bi se došlo do zadovoljavajuće informacije i trud koji je potreban za njezino ispravno tumačenje (usp. Nielsen 2008).

Pogledajmo nekoliko primjera iz hrvatsko-norveškoga praktičnog rječnika (Mazalin-Bøge 2003), opsega oko 30.000 natuknica.

(3) **ko**¹ *pron* FAM hvem; → **tko**

tko (*gen & ak* koga, *dat* komu, *lok* kome/kom, *instr* kime/kim) *pron* (1. – 4.)

⁵ O uporabi pojmova *terminology* i *specialized lexicography* vidi Lynne Bowker (2003: 154, 155)

⁶ „[...] it is well known that what people really do may be a far cry from what they say they do when interviewed.“ (Bogaards 2003: 26)

Uz natuknicu s koje se upućuje daje se osnovni prijevodni ekvivalent te se upućuje na podrobno opisanu natuknicu. Uputnica nije specificirana tako da vrijedi za sva četiri značenja opisana u natuknici na koju se upućuje. Odrednicom FAM kazuje se da je natuknica stilski obilježena, navođenjem prijevoda osnovnog značenja korisniku se prije upućivanja nudi najčešće rješenje, a upućivanjem se upozorava na neobilježen oblik, uz koji će naći gramatičke podatke, različite prijevodne ekvivalente i primjere uporabe. Takve uputnice mogu služiti kao uzor za uputnice u dvojezičnicima srednjega opsega, za razliku od sljedećeg primjera iz istoga rječnika:

- (4) **ambasada** *f* ambassade; → **veleposlanstvo**
veleposlanstvo *n* ambassade

U primjeru (4) uputnica praktički ne služi ničemu: korisnik ne zna zašto ga se upućuje budući da nema nikakvih odrednica, a u natuknici na koju se upućuje nema dodatnih obavijesti.

- (5) **koštati** *v imp* FAM koste; ~ **kao svetog Petra kajgana** koste flesk;
To će ga ~ glave Det vil koste ham hodet; → **stajati**
stajati¹ (*pres* stojim) **(1. – 8.) 9.** (*cijena*) koste; **Koliko stoji...** [...]; ~ **glave** [...];
~ **napora** [...]; **To će ga skupo ~ !** [...]
stajati² (*pres* stajem) **1.** (*zaustavljati se*) [...] **2.** (*gaziti*) [...]

Uputnica na kraju natuknice „koštati“ u primjeru (5) nejasna je jer se ne zna na koju natuknicu upućuje pa se time postavlja i pitanje odnosi li se na sva ili samo na neka od jedanaest značenja opisanih u natuknicama na koje upućuje. Korist je upitna: jednorječni prijevodni ekvivalent natuknice (u devetom, jedinom relevantnom značenju) identičan je prijevodu natuknice s koje se upućuje, a od četiri primjera uporabe jedan je („stajati glave“) obrađen u izvornoj natuknici, dva su predvidljivo prevodiva (izraz „stajati napora“ i primjer „koliko stoji...“ mogu se doslovno prevesti kombinacijom prijevoda sastavnica), dok se prijevod izraza „to će te skupo stajati“ u istom rječniku nalazi i pod natuknicom „skupo“. Odnos vremena utrošenoga na pretraživanje i koristi od nađenih podataka za korisnika u ovom slučaju neće biti povoljan.

- (6) **muzika** *f* musikk; → **glazba**
glazba *f* musikk; **limena** ~ hornmusikk; (*orkestar*) hornorkester

I u primjeru (6) korist je upitna: korisnik je listao samo da bi našao kolokaciju „limena glazba“, koja je k tomu detaljnije opisana pod natuknicom „limen“. Nema, na primjer, čestih kolokacija „klasična glazba“ ili „ozbiljna glazba“, koje u ovom rječniku ne stoje ni uz pridjevne natuknice „klasičan“, „ozbiljan“.

5. Sustav

Za leksikografa su uputnice osnovno sredstvo za rad. Golema su ušteda na vremenu, a u tiskanim rječnicima i na prostoru. Uputnicama se, osim toga, može upozoriti na dodatne obavijesti o značenju natuknice, na frazeme i poslovice, na pragmatička i kulturološka ograničenja, status i registre, gramatičke nepravilnosti itd. U većim strukovnim rječnicima i enciklopedijskim izdanjima nije neuobičajeno ni eksterno upućivanje, dakle upućivanje na izvore izvan rječnika (korpora, priručnici, sekundarna literatura, drugi rječnici itd.).

Da bi uputnice mogle funkcionirati, treba ih uklopiti u leksikografski sustav koji je određen jezičnom normom. Ta se norma u dvojezičnim rječnicima određuje ovisno o namjeni rječnika (produktivni, receptivni, za govornike ciljnog jezika, za govornike polaznog jezika). No pri upućivanjima se ne može izbjeći uloga drugoga jezika koji je drukčije organiziran. Značenja polisemnih riječi u dva jezika gotovo nikad nisu organizirana na jednak način, prijevodni ekvivalenti nemaju uvijek isti skup referenata, raspodjela po vrstama riječi različita je, gramatičke se kategorije ne podudaraju. Pri svakom upućivanju treba, dakle, imati na umu i sadržaj natuknice na koju se upućuje, odnosno organizaciju tog sadržaja u drugom jezičnom kôdu, a samo upućivanje treba pružati jasne obavijesti za govornike obaju jezika.

Leksikografova je zadaća da korisnika što funkcionalnije vodi kroz leksikografski sustav. Ako je osmislio leksikografsku strukturu kojom će korisniku omogućiti pristup željenim podacima, dobro je obavio svoj posao. Pri određivanju rječničkog sustava treba predvidjeti što je više moguće konkretnih potreba i njihovih djelotvornih rješenja. Podatke treba prezentirati uvijek na jednak način i na istom mjestu u rječničkom članku kako bi korisnik lako prepoznao ono što traži.

Transparentan sustav zacijelo će korisniku uštedjeti trud oko pronalaženja potrebne obavijesti, ali ne jamči uvijek ispravno tumačenje te obavijesti. Osim toga, rječnički je

sustav obično rezultat višegodišnjeg promišljanja tako da ga leksikograf zna napamet, dok će korisniku najčešće trebati tko zna koliko truda da ga (možda) uspije shvatiti.⁷

Uostalom, sustav interno može biti savršen, ali ako nije i zaista funkcionalan, onda ne služi svrsi. Katkad je čak potrebno odreći se sustavnosti radi rješavanja pojedinačnih problema. Hartman (1979) diskrepanciju između leksikografskog sustava i korisničkih potreba opisuje na sljedeći način: „The dictionary compiler stands awkwardly between model-building and problem-solving, a dilemma which he sometimes tries to wish away by coming down either on the side of neutral 'description' or on that of committed 'prescription“.

U Bujasovu se hrvatsko-engleskom rječniku (Bujas 1983, 1999) npr. priložne kolokacije katkad navode pod pridjevnom natuknicom, a redovito se u rječnicima pod zajedničkim nazivnikom mogu naći opisni i odnosni pridjevi te veznici i čestice (usporedi npr. natuknice „klasični“ i „ni“ u Talan 2004).

Držimo li se jezične norme, pridjev „figurativan“ i prilog „figurativno“ navest ćemo kao posebne natuknice jer su različite vrste riječi i jer im je opseg značenja različit. U hrvatsko-nizozemskom rječniku mogle bi se prezentirati na sljedeći način:

- (7) **figurativ|an** *adj* 1. **figuurlijk** - ~no značenje - figurlijke betekenis 2. *art*
 figuratief - ~no slikarstvo - figuratieve schilderkunst
- figurativno** *adv* **figuurlijk** - ~ govoreći - figurlijk gesproken

Međutim, ako vodimo brigu o nizozemskom korisniku koji želi prevesti svezu „figurativno slikarstvo“ i ne posjeduje gramatičko znanje o nepostojanom *a* i o vrstama riječi, možemo pretpostaviti da će istovrijednicu natuknice „figurativno“ upotrijebiti uz istovrijednicu natuknice „slikarstvo“, što neće dovesti do zadovoljavajućeg rješenja (* „figuurlijk schilderkunst“). Stoga bi bilo korisno pomoći mu uputnicom na pridjevnu natuknicu, gdje će naći prijevod sintagme „figurativno slikarstvo“:

- (7a) **figurativno** *adv* **figuurlijk** - ~ govoreći - figurlijk gesproken; → **figurativan**

⁷ Leksikografski je sustav u rječniku najčešće opisan u posebnom prilogu, no takav prilog u prvom redu služi kao profesionalno opravdanje leksikografovih načela pri obradi natuknica. I kao što malotko čita upute za uporabu mobilnog telefona, tako se i pri korištenju rječnika malotko služi uputama kako se njime koristiti.

figurativ|an *adj* 1. **figuurlijk** - ~no značenje - figuurlijke betekenis 2. *art*
figuratief - ~no **slikarstvo** - figuratieve schilderkunst

Želimo li, međutim, biti potpuno u skladu s jezičnim sustavom, trebali bismo za uputnicu uvesti posebnu natuknicu jer upućivanjem s priloga “figurativno” na pridjev “figurativan” na pružamo zapravo nikakve dodatne informacije o priložnoj natuknici, a usto donosimo i mogućnost pogreške: neiskusni korisnik mogao bi pomisliti da se prilog može prevesti ekvivalentom za drugo pridjevno značenje, što nije točno. Stoga bismo u ovom slučaju na kanonski oblik pridjevne natuknice trebali upućivati s izvedenog oblika pridjeva :

(7b) **figurativno**¹ *adv* **figuurlijk** - ~ **govoreći** - figuurlijk gesproken

figurativno² *adj* → **figurativan**

S druge strane, u nizozemskom se pridjev i prilog ne razlikuju u kanonskom obliku pa bismo se radi ekonomičnosti i jednostavnosti mogli udaljiti od jezičnog sustava: primjerom upotrebe možemo ilustrirati priložnu funkciju u pridjevnoj natuknici pa ne trebamo uvoditi novu natuknicu (koja bi, uostalom, u rječniku stajala neposredno uz pridjevnu natuknicu), a ujedno se rješavamo nepotrebnog upućivanja:

(7c) **figurativ|an** *adj* 1. **figuurlijk** -; ~no značenje - figuurlijke betekenis; ~no **govoreći** - figuurlijk gesproken 2. *art* **figuratief** - ~no **slikarstvo** - figuratieve schilderkunst

5.1. Nefunkcionalna upućivanja

Teorije nam kazuju da se uputnica treba upotrebljavati samo onda kada su dva sadržaja značenjskih obavijesti povezana i kad upućuju na mjesto gdje se nalaze dodatne značenjske obavijesti (usp. Tarp 1999). Nepotrebno je, dakle, upućivati ako se korisniku ne pružaju obavijesti koje će mu pomoći pri rješavanju problema. Dapače, uputnice tada mogu djelovati kontraproduktivno jer pred korisnika postavljaju nov problem, naime razlog upućivanja (v. primjer (4)). Osim toga, velika količina uputnica smanjuje preglednost i otežava pretraživanje, a donosi i dodatnu opasnost od cirkularnog upućivanja.

Valja napomenuti da opseg upućivanja ovisi i o stupnju podudarnosti ciljnoga i polaznog jezika. Jezici sličnije strukture imat će više zajedničkih elemenata, dakle organizacija sadržaja u drugom jezičnom kodu rjeđe će zahtijevati intervencije nego što je to slučaj kad je riječ o jezicima različite strukture.

Kada je riječ o srodnim jezicima, postoje čak i dvojezični rječnici čvrste leksikografske strukture u kojima nema nikakvih uputnica (usp. Sobotka 1973).

Uostalom, u rječnicima s primarnom prevodilačkom funkcijom uputnice nisu toliko svrsishodne koliko u rječnicima s primarnom deskriptivnom funkcijom ili onima namijenjenima učenju jezika.

6. Upućivanja u hrvatskim dvojezičnim rječnicima

Čvrsti semantički odnosi na leksičkoj razini zaista postoje, ali hoće li se, i ako hoće, kako će se na njih upozoravati, tj. iza kojeg će leksema stajati uputnica i na koji će leksem upućivati, isključivo je leksikografov izbor. On može biti promišljen, ali može biti i rezultat prepisivanja iz postojećih rječnika ili ugledanja u neku leksikografsku tradiciju (usp. Tarp 1999).

Pogledajmo na temelju nekoliko proizvoljnih primjera kakva je praksa u hrvatskoj dvojezičnoj leksikografiji. Uspoređivani su podatci iz šest dvojezičnih rječnika s hrvatskim kao polaznim jezikom:

1. Deanović i Jernej (1989): *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, oko 70.000 natuknica
2. Drvodelić (1989): *Hrvatsko ili srpsko-engleski rječnik*, oko 60.000 natuknica
3. Mazalin-Bøge (2003): *Hrvatsko-norveški rječnik*, oko 30.000
4. Talan (2004): *Hrvatsko-portugalski rječnik*, oko 25.000 natuknica
5. Bujas (1983): *Hrvatsko ili srpsko-engleski enciklopedijski rječnik* (do slova O)
6. Bujas (1999): *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*, oko 75.000 natuknica

U tablicama se kraticom *impl.* označuje implicitna uputnica koja stoji u zagradi ispred prijevoda značenja na koje se odnosi.

Vodoravna crtica znači da uz natuknicu ne stoji nikakva uputnica.

Trotočje u zagradi znači da se prije uputnice navodi prijevodni ekvivalent.

Prazan prostor znači da natuknica u rječniku ne postoji.

6.1. Internacionalizmi

Tablica 3. Upućivanja s internacionalizma na domaću inačicu

	Deanović i Jernej	Drvodelić, Bujas 1983	Mazalin-Bøge	Talan	Bujas 1999
abortus	<i>impl.</i> pobačaj	-	(...) pobačaj	pobačaj	(...) pobačaj
advokat	<i>impl.</i> odvjetnik	-	(...) odvjetnik	odvjetnik	odvjetnik
artiljerija	<i>impl.</i> topništvo	-	(...) topništvo	topništvo	(...) topništvo
avijacija	<i>impl.</i> zrakoplovstvo	-	(...) zrakoplovstvo	zrakoplovstvo	(...) zrakoplovstvo
insekt	<i>impl.</i> kukac	kukac			(...) kukac
municija	-	-	(...) streljivo	streljivo	-
muzika	<i>impl.</i> glazba	-	(...) glazba	(...) glazba	(...) glazba

Kod Deanovića i Jerneja primjećuje se pojava implicitne uputnice u tri različite leksikografske funkcije:

1. normativna napomena da postoji i domaća riječ: uz natuknicu *artiljerija* navodi se u zagradi *topništvo*, daje se prijevodni ekvivalent i četiri kolokacije; u natuknici *topništvo* navedena je pak uz isti prijevodni ekvivalent samo jedna kolokacija, koja stoji i u natuknici *artiljerija*, a nema upućivanja na opširnije opisanu „artiljeriju“
2. oznaka za sinonimnu natuknicu, gdje su navedeni dodatni podatci: uz natuknicu *advokat* u zagradi stoji *odvjetnik*, a uz prijevodni ekvivalent stoje još tri kolokacije; uz natuknicu *odvjetnik* navodi se isti prijevodni ekvivalent kao kod natuknice *advokat* i tri različite kolokacije
3. oznaka za opširnije opisanu natuknicu: uz natuknicu *muzika* u zagradi stoji *glazba* i jedan prijevodni ekvivalent; uz natuknicu *glazba* stoje prijevodni ekvivalenti dvaju značenja, dvije kolokacije i jedan primjer upotrebe.

Drvodelić, s druge strane, u načelu ne upućuje s internacionalizama na domaće riječi, čak ni u slučajevima kad pod domaćom riječi navodi više podataka (npr. s natuknice *muzika* ne upućuje na opširnije opisanu natuknicu *glazba*).

Za razliku od Drvodelića, Talan uz internacionalizme ne navodi ni prijevod, nego samo upućuje na domaće riječi. Nije jasno zašto je uz natuknicu *muzika* naveden prijevodni ekvivalent prije upućivanja kad se tako ne postupa u ostalim slučajevima.

Norveški s *advokat* upućuje na *odvjetnik*, gdje nema dodatnih obavijesti. S *artiljerija*, gdje uz prvo značenje („vojna grana“) nema uputnice, u drugom značenju („oružje“) upućuje na *topništvo*, gdje su obrađena oba značenja s različitom specifikacijom prvoga („rod vojske“); s *avijacija*, gdje su također navedena dva značenja, na *zrakoplovstvo*, gdje su ta značenja razdvojena i specificirana; s *municija* na *streljivo*, gdje stoji manje podataka.

Zanimljivo je primijetiti da Željko Bujas, koji svoj rječnik (1983) temelji na ranijim izdanjima Drvodelićeva, u izdanju iz 1999. navodi uputnice kod internacionalizama gdje to u enciklopedijskom izdanju iz 1983. ne čini.

6.2. Leksička norma

Tablica 4. Upućivanja na normativno prihvatljiviju inačicu

	Deanović i Jernej	Drvodelić, Bujas 1983	Mazalin-Bøge	Talan	Bujas 1999
libiti se	<i>impl.</i> stidjeti se, ustručavati se	ustručavati se, skanjivati se			ustručavati, skanjivati se
dućan	-	-	(...) prodavaonica	-	(...) trgovina, prodavaonica
đav(a)o	-	vrag	(...) vrag	-	vrag
četa	-	-	-	-	(...) satnija
izuzetak	-	iznimka	(...) iznimka	(...) iznimka	iznimka
koštati	<i>impl.</i> stojati	-	(...) stajati	-	-

Bujas 1999 s glagola *koštati* ne upućuje, ali s *dućan*, uz podroban opis i mnogo kolokacija, upućuje na *trgovina*, *prodavaonica* bez brojčane oznake (dakle upućivanje na češći, običniji ili stilski neutralniji izraz). S *trgovina*, međutim, upućuje na *dućan* i *prodavaonica* kao na „uži, precizniji izraz, odnosno na jednoznačnu riječ“, a s *prodavaonica* na *dućan*, *trgovina* radi potpunije liste engleskih sinonima. Dakle, *dućan* je stilski obilježen, dok *trgovina* nije, ali *trgovina* nije jednoznačna, a *dućan* jest. Leksikograf će to shvatiti, ali prosječnom korisniku takva upućivanja zacijelo neće pomoći. Ostaje pitanje zašto uz natuknicu *prodavaonica* ne stoje opisi i konotacije ako je

ta riječ stilski neutralnija od riječi *dućan*, a nije višeznačna kao riječ *trgovina*. Tako bi se, uostalom, izbjeglo i cirkularno upućivanje.

6.3. Gramatička norma

Tablica 5. Upućivanje na gramatički normativnu inačicu

	Deanović i Jernej	Drvodelić	Bujas 1983	Mazalin-Bøge	Bujas 1999
crći	v. crknuti	v. crknuti	v. crknuti	v. crknuti	v. crknuti
crpiti/crpati	v. crpsti		v. crpsti	v. crpsti	crpsti , v. crpiti
cviliti	v. cviljeti	-	v. cviljeti	-	v. cviljeti

Deanović i Jernej sa sve tri natuknice eksplicitno upućuju na normativno prihvatljivije oblike. Drvodelić upućuje samo s *crći* na *crknuti*, *crpiti* ne postoji kao natuknica, a *cviliti* obrađuje bez uputnice budući da *cviljeti* ne navodi. U zadnjem slučaju tako postupaju i norveški, koji s *crći* upućuje na *crknuti* i s *crpiti* na *crpsti*. Talan navodi samo normativno prihvatljivije inačice, dok Bujas u enciklopedijskom izdanju iz 1983. upućuje s *crpiti* na *crpsti* kao na jezično (gramatički, pravopisno, izvorno itd.) pravilniji izraz, a 1999. upućuje sa *crpsti* na *crpiti* „radi uštede na prostoru na sinonimni izraz jednako, ili praktički jednako, čest“.

6.4. Strukovni žargon

Tablica 6. Upućivanja sa žargonizma na strukovni naziv

	Deanović i Jernej	Drvodelić	Bujas 1983	Mazalin-Bøge	Talan	Bujas 1999
auspuh			v. ispušna cijev	(...) ispušna cijev	-	v. ispušna cijev
karburator	<i>impl.</i> rasplinjač	v. rasplinjač	v. rasplinjač			v. rasplinjač
fergazer			v. rasplinjač	(...) rasplinjač		v. rasplinjač
čok	<i>impl.</i> prigušivač	-	-	-		-

Pri upućivanjima s izraza iz strukovnog žargona pojavljuju se razna terminološka pitanja. Za mnoge frekventne izraze nema općeprihvaćenog naziva u standardnom jeziku, uz

iznimku naziva u strukovnoj terminologiji. U takvim slučajevima na uputnicu se ne može primijeniti načelo učestalosti.

Deanović i Jernej upućuju s *karburator* samo implicitno, a pod imenicom *rasplinjač* značenje je detaljnije obrađeno. S *čok* se također implicitno upućuje na *prigušivač*, gdje nema dodatnih obavijesti za značenje *čok*. Mazalin-Bøge nakon osnovnog prijevoda s *auspuh* upućuje na *ispušna cijev*: međutim, *ispušni* ne postoji kao natuknica, a pod natuknicom *cijev* ne navodi se kolokacija *ispušna cijev*.⁸ Deanović i Jernej, jednako kao Drvodelić, izraz *ispušna cijev* navode pod pridjevom *ispušni*.

Ako već odlučimo s izraza iz internacionalnog nazivlja upućivati na domaće izraze, trebalo bi za to odrediti posebne kriterije: hoćemo li npr. s *vokal* uputiti na *samoglasnik* ili na *otvornik*? *Samoglasnik* je, naime, svaki slogotvorni glas, a *otvornik* je glas bez zapreke zračnoj struji pri artikulaciji (usp. Hudaček, Mihaljević i Vidović 2006).

Tu se pojavljuju dva važna pitanja:

- a) koliko terminologija treba biti ustaljena i prihvaćena da bi ušla u sastav rječnika?
- b) treba li i, ako treba, na koji način s općeuporabnih naziva upućivati na uskostrukovne?

Ako npr. s natuknice *pumpa* uputimo na *crpka*, morat ćemo dodatno opteretiti mikrostrukturu kako bismo korisniku objasnili da *crpka za bicikl* nije ispravna kombinacija.

7. Norma

Vidjeli smo da Deanović i Jernej primjenjuju implicitne i eksplicitne normativne uputnice. Kao implicitna uputnica često stoji normativno prihvatljivija inačica u funkciji odrednice za specificiranje značenja. No kad nije riječ o polisemnim natuknicama, specifikacija značenja ne služi razlikovnoj svrsi i takva odrednica stoji samo kao dodatna informacija o postojanju domaće istovrijednice.

Ako odlučimo obavještavati korisnika o normativno prihvatljivijim inačicama, što, prema mojem mišljenju, u dvojezičniku opće namjene nije potrebno, leksikografski je

⁸ S razvojem leksikografskih *softwarea* koji automatski pretražuju ciljeve i izvore uputnica smanjene su mogućnosti upućivanja na nepostojeću natuknicu i tzv. cirkularnih upućivanja, no one se i dalje redovito potkradaju.

opravdanije takvu dodatnu informaciju ponuditi kao jasno označenu normativnu odrednicu nego kao uputnicu ili specifikaciju značenja. Tada ona obavještava da u standardnom jeziku postoji izraz koji je normativno prihvatljiviji, ali, za razliku od uputnice, ne sugerira ograničenost značenja, odnosno nepotpun opis natuknice. I ne zahtijeva uglavnom uzaludno vrijeme i trud pronalaženja natuknice na koju se upućuje. Pogledajmo još jednom natuknice *advokat* i *odvjetnik* u Mazalin-Bøge (2003).

- (8) **advokat** *m* advokat, sakfører; → **odvjetnik**
odvjetnik *m* advokat, sakfører

Uputnicom s natuknice *advokat* na *odvjetnik* korisniku se sugeriraju dodatne obavijesti pod natuknicom *odvjetnik*. Njih, međutim, nema: korisnik je izgubio vrijeme tražeći uzalud i nije shvatio razlog uputnice. Kad bi umjesto uputnice stajala normativna odrednica (dakle tekst bez znaka upućivanja), korisnik ne bi bezrazložno tražio dodatne podatke, a primio bi obavijest o normativnoj inačici:

- (8a) **advokat** *m* advokat, sakfører (**odvjetnik**)
odvjetnik *m* advokat, sakfører

S druge strane, upućujemo li bez navođenja osnovnog prijevoda, također činimo medvjedu uslugu korisniku, pogotovo ako opis značenja natuknice na koju se upućuje ne donosi nikakve dodatne obavijesti uz osnovni prijevod:

- (9) (Bujas 1999) **četa** *f fig* troop, host; *mil* →^{5, 16} **satnija**
satnija *f* company

Uz normativnu odrednicu – koja se istodobno može shvatiti i kao dodatna specifikacija značenja – i navođenje osnovnoga (u primjeru (9) ujedno i jedinoga) prijevodnog ekvivalenta može se izbjeći neekonomično upućivanje:

- (9a) **četa** *f fig* troop, host; *mil* (**satnija**) company
satnija *f* company

Već iz ovoga kratkoga, proizvoljnog pregleda jasno je da u hrvatskoj dvojezičnoj leksikografiji ne postoji jedinstven odnos prema uputnicama. Može se, međutim, primijetiti da je u rječnicima mnogih zapadnoeuropskih jezika znatno manja zastupljenost normativnih uputnica. U engleskim, talijanskim, njemačkim i nizozemskim rječnicima

teško da ćemo ih uopće pronaći.⁹ Svakako bi bilo zanimljivo usporediti i situaciju u slavenskim i skandinavskim dvojezičnim prijevodnim rječnicima, no takvo istraživanje uvelike prelazi okvire ovoga rada.

U hrvatskoj se leksikografskoj praksi normativno prihvatljivije inačice često navode, a nerijetko se na njih i upućuje. No u kojoj mjeri jedan opći dvojezični rječnik treba biti normativan, a u kojoj mjeri treba prikazivati činjeničnu jezičnu, a i pravopisnu, situaciju? Devedesetih godina prošloga stoljeća provedena je opsežna redefinicija leksičke norme u hrvatskom standardnom jeziku. Osim što su, uz novotvorenice, u svakodnevni govor ušle mnoge riječi i izrazi iz stilske rezerve, brojnim je leksemima promijenjen status, no on se još uvijek nije ustalio u funkcionalnim stilovima standardnoga jezika. S tim u vezi postavlja se pitanje koje leksičke jedinice treba uvrstiti u popis natuknica, kojima, i zbog čega, treba dati prednost te kako to treba označiti.

8. Umjesto zaključka

U hrvatskom jeziku postoji leksikografska tradicija koja je obilježena borbom protiv posuđenica i sklonošću prema novotvorenicama, odnosno purizmom uvjetovanim povijesnom geopolitičkom situacijom. Pogotovo u razdoblju hrvatsko-srpskoga suživota u rječnicima su se ustalile normativne uputnice (eksplicitne i implicitne), koje su često služile kao razlikovni element između predstavnika varijanata. No sada, kad je hrvatski jezik potpuno samostalan i samoživući entitet, nema više realne potrebe za tom tradicijom, pogotovo u dvojezičnim rječnicima, gdje normativna komponenta više opterećuje i rječničku strukturu i korisnika nego što pomaže pružanjem dodatnih obavijesti.

Pri upućivanjima u dvojezičnim rječnicima svakako bi se trebalo držati triju zlatnih pravila:

1. Izbjegavanje dvostrukih upućivanja:

***koštati** *intr. imprf.* (*stojati*) *costare*
stojati, stojim *intr. imprf.* v. s t a j a t i

⁹ Pogotovo je u anglosaksonskoj leksikografiji uobičajena praksa pod utjecajem normativnih načela koja su pedesetih godina odredili utjecajni američki lingvisti. Ona polazi od govornoga jezika, koji se neprestano mijenja, te uzus pretpostavlja normi (usp. Landau 1984: 204).

koštati *intr. imprf.* costare, v. s t a j a t i¹

Uz to, kad se upućuje na polisemne natuknice ili na homonime, svakako treba označiti na koje se od značenja ili na koji od homonima uputnica odnosi (osim ako se uputnica ne odnosi na sva značenja natuknice na koju se upućuje).

2. Navođenje prijevoda osnovnog značenja prije uputnice:

***četa** *f.fig* troop, host; *mil* →^{5, 16} **satnija**

četa *f.fig* troop, host; *mil* company (→^{5, 16} **satnija**)

U tiskanim rječnicima može se odustati od tog pravila ako se natuknica na koju se upućuje po abecednom redu ili po tvorbenoj osnovi nalazi neposredno uz natuknicu s koje se upućuje.

3. Eksplicitno upućivanje samo na detaljnije opisanu natuknicu:

***advokat** advokat, sakfører; → **odvjetnik**
odvjetnik advokat, sakfører

Ako želimo upozoriti na natuknicu koja ne donosi dodatne obavijesti, možemo se poslužiti implicitnom uputnicom:

advokat advokat, sakfører (**odvjetnik**)

Sustav upućivanja u dvojezičnom prijevodnom rječniku treba biti jednostavan i transparentan. Razgranati rječnički sustavi smišljeni su za leksikografe, a ne za korisnike. Korisnik se susreće s činjeničnom situacijom i traži izravno rješenje za individualni problem. Stoga mi se za kraj čini prikladnim parafrazirati riječi danskoga leksikografa Marcina Overgaardta Ptaszinskoga (2010):

Kao što je glavni cilj medicine liječiti ljude, a ne opisivati bolesti, svrha je leksikografije pomoći korisniku u zadovoljavanju njegovih potreba za informacijom, a ne opisivati jezični sustav, što je pak zadaća lingvиста. Odluka o uvođenju uputnice ne može se donijeti samo na temelju lingvističkih podataka. Ona mora odražavati korisnički profil ciljne skupine i mora odgovarati namjeni rječnika.

Literatura:

- Arbatskij, D. T. 1982. "Verweisbestimmungen im philologischen Wörterbuch." U *Aspekte der sowjetrussischen Lexikographie. Übersetzungen, Abstracts, bibliographische Angaben. Reihe Germanistische Linguistik 43*, uredio Werner Wolski, 183–191. Tübingen: Niemeyer
- Bergenholtz, Henning i Sven Tarp (urednici). 1995. *Manual of Specialised Lexicography. The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Bergenholtz, Henning, Cantell, Ilse, Vatvedt Fjeld, Ruth, Gundersen Dag, Jónsson, Jón Hilmar i Bo Svensén. 1997. *Nordisk leksikografisk ordbok. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4)*. Oslo: Universitetsforlaget
- Blumenthal, Andreas, Lemnitzer, Lothar i Angelika Storrer. 1988. "Was is eigentlich ein Verweis? Konzeptionelle Datenmodellierung als Voraussetzung computergestützter Verweisbehandlung." U *Das Wörterbuch. Artikel und Verweisstrukturen. Jahrbuch 1987 des instituts für deutsche Sprache*, uredila Gisela Harras, 351-373. Düsseldorf: Schwann
- Bogaards, Paul. 2003. „Uses and users of dictionaries.“ U *A Practical Guide to Lexicography*, uredio Piet van Sterkenburg, 26-33. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Bowker, Lynne. 2003. „Specialized lexicography and specialized dictionaries.“ U *A Practical Guide to Lexicography*, uredio Piet van Sterkenburg, 154-164. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Bujas, Željko. 1983. *Hrvatsko ili srpsko-engleski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Bujas, Željko. 1999. *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Globus.
- Deanović, Mirko i Josip Jernej. 1989. *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga
- Drvodelić, Milan. 1989. *Hrvatsko ili srpsko-engleski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga
- De Schryver, Gilles-Maurice. 2003. „Lexicographers' Dreams in the Electronic-dictionary Age.“ U *International Journal of Lexicography* 16.2: 143-199
- Hartmann, R. K. Reinhard (urednik). 1979. *Dictionaries and their users: papers from the 1978 B.A.A.L. Seminar on Lexicography*. Exeter: University of Exeter

- Hartmann, R. K. Reinhard, Gregoy James. 1998. *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge
- Hudaček, Lana, Mihaljević, Milica i Domagoj Vidović. 2006. „Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju.“ U *Filologija* 46-47: 101-122
- Kruyskamp, H. A. Cornelis. 1987. *Kramers vreemd-woordentolk*. Amsterdam [etc.]: Elsevier/Meulenhoff educatief
- Ladan, Tomislav (urednik). 1987-2011. *Osmojezični enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”
- Landau, Sidney. 1984. *Dictionaries – The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge/New York: Cambridge University Press
- Lučić, Radovan. (U tisku). *Hrvatsko-nizozemski rječnik*. Amsterdam: Pegasus
- Lulofs, Doekes. 2005. *Woordenboek Nederlands-Noors/Noors-Nederlands*. Groningen: Boekwerk & Partners
- Mazalin-Bøge, Diana. 2003. *Hrvatsko-norveški rječnik*. Zagreb: Školska knjiga
- Nielsen, Sandro. 1994. *The Bilingual LSP Dictionary: Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag
- Nielsen, Sandro. 2003. „Mediostructures in Bilingual LSP Dictionaries.“ U *Lexicography: Lexicography, metalexigraphy and reference science*, uredio Hartmann, R. K. Reinhard, 270-294. London/New York: Routledge.
- Nielsen, Sandro. 2008. „The Effect of Lexicographical Information Costs on Dictionary Making and Use.“ U *Lexikos* 18: 170-189
- Petrović, Bernardina. 2002. “Uputnice u dvojezičnicima s hrvatskim kao polaznim jezikom.” U *Filologija* 38-39: 125-135
- Ptaszynski, Marcin Overgaard. 2010. „Theoretical Consideration for the Improvement of Usage Labelling in Dictionaries: a Combined Formal-functional Approach.“ U *International Journal of Lexicography* 23.4: 411-442
- Rey-Debove, Josette. 1989. „Les systèmes de renvois dans le dictionnaire monolingue.“ U *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1)*, uredili Hausmann, Frans Josef, Reichmann, Oskar, Wiegand, Herbert Ernst i Ladislav Zgusta: 931–937. Berlin, New York: Walter de Gruyter
- Schaeder, Burkhard. 1995. „Mediostrukturen in Fachwörterbüchern. U *Lexicografica* 11, 121-134

- Sobotka, Otto. 1973. *Slovník chorvatosrbsko-český*. Daruvar: NIU Jednota
- Talan, Nikica. 2004. *Hrvatsko-portugalski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga
- Tarp, Sven. 1999. "Theoretical foundations of the so-called cross-reference structures." *Lexicografica* 11: 114-137
- Verlinde, Serge, Leroyer, Patrick i Jean Binon. 2010. „Search and You will Find. From Stand-Alone Lexicographic Tools to User Driven Task and Problem-oriented Multifunctional Leximats.“ U *International Journal of Lexicography* 23.1: 1-17
- Welker, Herbert Andreas. 2009. „An overview of Wiegand's metalexigraphic works.“ <http://www.let.unb.br/hawelker/images/stories/professores/documentos/Wiegand>.
- Wiegand, Herbert Ernst. 1989. „Aspekte der Makrostruktur im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: Alphabetische Anordnungsformen und ihre Probleme.“ U *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1)*, uredili Hausmann, Franz Josef, Reichmann, Oskar, Wiegand, Herbert Ernst i Ladislav Zgusta, 371-409. Berlin. New York: Walter de Gruyter
- Wiegand, Herbert Ernst. 1996. „Über die Mediostrukturen bei gedruckten Wörterbüchern.“ U *Symposium on Lexicography VII. Proceedings of the Seventh Symposium on Lexicography May 5-6, 1994, at the University of Copenhagen*, uredili Zettersten, Arne i Viggo Hjornager Pedersen, 11-43. Tübingen: Max Niemeyer Verlag

Summary

The purpose of this paper is to show the system of cross-references within a lexicographic structure as well the role of cross references in general Croatian bilingual dictionaries and in particular in middle-sized practical translation dictionaries.

In monolingual dictionaries references are informative and also have a normative function. In contrast, the primary function of referencing in practical translation dictionaries, because of customer needs, is related to economy of space. Moreover, while in monolingual dictionaries referencing takes place within the system and elements set by a single language, bilingual dictionaries need to tackle cross-lingual hurdles: the referential apparatus must take into account the differing linguistic codes and the structure of the target language in which the status, correlations and distribution of lexical units often do not correspond to the situation in the source language. Especially in productive translation dictionaries then, referencing brings about a greater risk of incomplete equivalence, and it does on occasion cause difficulties to align the cross

references on both the grammatical and the semantic levels without overloading the dictionary's microstructure.

I will try to explain the motivations, purpose and justification of certain types of cross-references in bilingual translation dictionaries on the basis of a comparison with reference systems in different kinds of dictionaries.

Key words: cross-referencies, mediostructure, bilingual dictionary, user's needs, lexical norm